

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА, ФОЛЬКЛОРИСТИКИ
ТА ЕТНОЛОГІЇ
ім. М.Т.РИЛЬСЬКОГО НАН УКРАЇНИ**

БАРАНІВСЬКА Лариса Іванівна

УДК 78.035(477)+94(477)

**ГЕТЬМАНСЬКО-СТАРШИНСЬКЕ СЕРЕДОВИЩЕ
І КУЛЬТУРНО-МУЗИЧНЕ ЖИТТЯ В УКРАЇНІ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII – XVIII ст.**

Спеціальність 17.00.03 – музичне мистецтво

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Київ – 2001

313(23к)1

48

00761893 (Y)

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у відділі музикознавства Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім.М.Т.Рильського НАН України

Наукові керівники:

КОСТЮК Олександр Григорович.

доктор мистецтвознавства,
академік НАН України

ПАРХОМЕНКО Лю Олександрівна,

доктор мистецтвознавства,
провідний науковий співробітник відділу музикознавства
Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології
ім. М.Т.Рильського НАН України

Офіційні опоненти:

ШАМАЄВА Кіра Іванівна,

доктор мистецтвознавства, професор,
професор кафедри загального та спеціалізованого
фортепіано Національної музичної академії України
ім. П.І.Чайковського

ІВЧЕНКО Лариса Василівна,

кандидат мистецтвознавства,
науковий співробітник Національної бібліотеки України
імені В.І.Вернадського

Провідна установа:

Державний інститут мистецтв імені І.П.Котляревського
Міністерства культури і мистецтв України,
кафедра української культури, м. Харків

Захист дисертації відбудеться « 21 » грудня 2001 року о 10 годині на за-
сіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.227.01 Інституту мистецтвознавства,
фольклористики та етнології ім.М.Т.Рильського НАН України за адресою:
01001, Київ -1, вул.М.Грушевського, 4 (актовий зал, 4 поверх).

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Інституту мистецт-
вознавства, фольклористики та етнології ім.М.Т.Рильського НАН України
(01001, Київ -1, вул.М.Грушевського, 4)

Автореферат розісланий « 20 » листопада 2001 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат філологічних наук

О.О.МИКИТЕНКО

Загальна характеристика роботи

Актуальність теми. За національної культурної розбудови української незалежної держави особливого значення набуває історична й духовна спадщина доби Гетьманщини другої половини XVII – XVIII ст., з якою пов'язаний генезис української державності та діяльність гетьманів і козацької старшини як національної еліти тогочасного суспільства. Цей період позначений драматичними колізіями визвольної боротьби і духовним піднесенням національної самосвідомості в усіх сферах громадсько-політичного і культурного життя України. Важлива роль у його забезпеченні належала *гетьмансько-старшинському станові*, що являв собою нсзу суспільну структуру доби Гетьманщини.

Гетьмансько-старшинська верства була вагомою частиною державного інституту влади і утворювала верхівку козацько-гетьманської адміністрації. Упродовж тривалого історичного періоду вона стимулювала духовне життя українського народу, розвиток національної музичної культури, виконуючи функції провідника і охоронця питомих традицій. З гетьмансько-старшинського середовища вийшли визначні державно-політичні та культурно-громадські діячі України другої пол. XVII–XVIII ст. Але, як об'єкт наукових досліджень, вони здебільшого фігурували у військово-політичному аспекті й недостатньо в *культурологічному та мистецтвознавчому*. Обрана дисертанткою тема надає можливість висвітлити діяльність гетьманів та козацької старшини в контексті національного культуротворення та створити уявлення про малодосліджений пласт культурно-музичного життя в Україні другої пол. XVII–XVIII ст. як *складової національної музичної культури*.

Актуальність дослідження гетьмансько-старшинського середовища в мистецтвознавчому аспекті полягає у відновленні історичної справедливості і наукової об'єктивності стосовно його ролі в розвитку української музичної культури. Виявленні матеріали засвідчують високий рівень розвитку національної української музичної культури другої пол. XVII–XVIII ст., її самобутність та зв'язок з європейськими культурно-мистецькими процесами, і наперед значний вплив на музичну культуру Східної Європи, зокрема Росії.

Вирішення зазначених проблем українського культурного відродження викликає потребу на основі архівних та історико-документальних джерел реконструювати типологію гетьмансько-старшинського середовища як культурно-мистецького феномену та висвітлити його роль у розвитку культурно-музичного життя України упродовж другої половини XVII–XVIII ст.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний дисертанткою напрям дослідження органічно поєднується з проблематикою наукових розробок відділу музикознавства Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім.М.Т.Рильського НАН України і відділу культури НДІ українознавства Міністерства освіти і науки України. Тема

дисертації затверджена на Вченій раді ІМФЕ 21 березня 2000 року (протокол № 4).

Мета і завдання дослідження: на основі комплексного аналізу опублікованих та нововиявлених архівних матеріалів схарактеризувати гетьмансько-старшинське середовище стосовно його культурно-мистецької діяльності та впливу на українську музичну культуру др. пол. XVII–XVIII ст. Означена мета дослідження зумовила відповідну сукупність **основних завдань**:

- здійснити аналіз літератури та архівних джерел за темою, а також обґрунтувати методiku проведення дисертаційного дослідження;

- визначити та проаналізувати роль гетьмансько-старшинського середовища в культурно-освітніх процесах та його вплив на розвиток музичної освіти в Україні;

- розкрити значення гетьмансько-старшинської верстви як національної еліти у розвитку *національної музичної культури*, зокрема, *професійного музичного мистецтва* др. пол. XVII–XVIII ст. в Україні;

- висвітлити значення гетьмансько-старшинського середовища у становленні та розвитку *форм культурно-музичного життя* в Україні як складової національної музичної культури др. пол. XVII–XVIII ст.;

- реконструювати форми діяльності військових музичних осередків (зокрема, Генеральної та полкової військової музики) як ознаки культурно-музичного життя Лівобережної України др. пол. XVII–XVIII ст.;

- схарактеризувати особливості *музичного побуту* гетьмансько-старшинського середовища та його значення у збереженні національних культурних традицій українського народу;

- виявити різнобічні культурно-мистецькі зв'язки гетьмансько-старшинського середовища в Україні та поза її межами протягом др. пол. XVII–XVIII ст.;

- визначити вплив культурно-музичної спадщини доби Гетьманщини на подальший розвиток української і російської музичної культури XIX–XX ст.

Об'єктом дослідження є гетьмансько-старшинське середовище та культурно-музичне життя в Україні другої половини XVII–XVIII ст.

Предметом дослідження виступає діяльність гетьмансько-старшинського середовища як чинник формування та розвитку культурно-музичного життя в Україні другої половини XVII–XVIII ст.

Дослідження здійснювалося з урахуванням загальнонаукових принципів об'єктивності, історизму, всебічності, наступності та дослідницької повноти.

У процесі роботи над дисертацією застосовувалися наступні *методи дослідження*: соціологічний, культурологічний, метод реконструкції, аналізу і синтезу, методи вивчення архівних джерел та історико-документальної літератури.

Хронологічно дисертація обмежується переважно др. пол. XVII–XVIII ст., що пов'язано з існуванням Української козацько-гетьманської держави (1648–1764). Верхній хронологічний рубіж теми визначається тим, що у 80-

90 роках XVIII ст. було знищено рештки автономії Української держави, а правовий статус представників гетьмансько-старшинської верстви привівняно до прав російського дворянства. З метою вивчення окремих явищ культурно-музичного життя в ряді випадків розширюється верхня хронологічна межа до початку XIX ст.

Географічні межі дисертації охоплюють територію Лівобережної України др. пол. XVII – XVIII ст., тобто висвітлено діяльність гетьманів, генеральної та полкової старшини виключно Лівобережної України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що здійснено аналіз гетьмансько-старшинського середовища як феномену національної культури др. пол. XVII–XVIII ст. Гетьмансько-старшинське середовище розглядається у двох аспектах: як *суспільно-політична верства* доби козацько-гетьманської держави, що мала особливий юридичний статус та *культурно-мистецький феномен*, який зберіг традиції національної музичної культури, а також створив умови і забезпечив подальший розвиток музичного мистецтва на терені України. Єдність цих аспектів виявляє розуміння цінності цього культурного явища. **Наукова новизна** дисертації деталізується у таких положеннях, які вносяться на захист:

Вперше пропонується характеристика гетьмансько-старшинського середовища як діячів музичної освіти та культури др. пол. XVII–XVIII ст. в Україні, яка показала:

- гетьмани та козацька старшина сприяли поширенню в Україні ідей Реформації та Просвітництва, розвитку національної української культури та освіти;

- гетьмансько-старшинське середовище виступило фундатором музично-освітньої справи в Україні, створювало умови для поширення музичних цехових об'єднань на терені Лівобережної України протягом др. пол. XVII–XVIII ст.;

- діяльність *військових музикантів* (зокрема, Генеральної та полкової військової музики) належала до репрезентативної сфери суспільно-політичного та культурно-музичного життя України др. пол. XVII–XVIII ст.; *військові музичні осередки* виявлено в усіх десяти лівобережних полках;

- *музичний побут* гетьмансько-старшинської верстви являв собою важливу складову культурно-музичного життя в Україні др. пол. XVII–поч. XVIII ст. Мастки гетьмансько-старшинської еліти були центрами національної музичної культури, хоча у др. пол. XVIII ст. вже запозичуються форми, характерні для російського дворянсько-поміщицького побуту;

- заходи представників гетьмансько-старшинського кола щодо розвитку форм *культурно-музичного життя* в Україні мали стимулюючу роль для розвитку *національної музичної культури* др. пол. XVII–XVIII ст. в Україні;

- представники гетьмансько-старшинської еліти підтримували різнобічні *культурно-музичні зв'язки* в Україні та поза її межами;

- культурно-музична спадщина доби Гетьманщини мала значний вплив на подальший розвиток української і російської музичної культури XIX ст.

Практичне значення одержаних результатів визначається тим, що одержані результати і вироблені історико-методологічні підходи можуть бути використані: для подальшого наукового дослідження проблем розвитку української музичної культури; у викладанні навчальних курсів з українознавства, історії і теорії української музичної культури, в музейній та краєзнавчій роботі, а також для укладання і формування в Україні біобібліографічних словників діячів національної музичної культури др. пол. XVII–XVIII ст.

Джерельна та фактологічна основа роботи знайшла відображення: 1) у підготовці до видання енциклопедії «Киево-Могилянська академія в іменах. XVII–XVIII ст.», (18 біографічних статей; довідка № 02/1064 від 2.XI.2001 р.); 2) у розділі до посібника «Нариси з історії української культури.–Ч.2; довідка № 034–37 від 26.VI.2000 р.).

Особистий внесок здобувача. До наукового обігу введено нові архівні документи доби Гетьманщини (500 одиниць). Здійснено реконструкцію біографічних відомостей понад 1000 діячів української культури та музичного мистецтва доби Гетьманщини, на основі яких вперше створено біобібліографічний словник – «Музиканти та діячі української культури др. пол. XVII–XVIII ст.» (серед них: 167 представників гетьмансько-старшинського середовища; невідомі та забуті імена Генеральних військових і полкових військових музикантів, гетьманських військових музикантів; виконавці з музичних цехів Лівобережної України; українські музиканти та співаки, які перебували на службі у гетьманів та козацької старшини; а також понад 600 українських музикантів у Росії). Також вперше у дисертації подано «Хроніку подій культурно-музичного життя в Україні др. пол. XVII–XVIII ст.» та «Таблицю набору українських співаків доби Гетьманщини».

Апробація результатів дисертації здійснена на історико-культурологічних та науково-методичних семінарах кафедри історії української музики Національної музичної академії України ім.П.І.Чайковського, відділу музикознавства Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім.М.Т.Рильського НАН України, оприлюднені у виступах на всеукраїнських та міжнародних конференціях, зокрема: на засіданнях Сьомих Сквородинських читань (м.Переяслав-Хмельницький, 25-26 травня 1995 р.), Міжнародних науково-практичних читаннях «Українське народознавство: стан і перспективи розвитку на зламі віків» (25-26 травня 2001 р., Київ); наукових читаннях «Українське мистецтвознавство: сучасний стан та перспективи розвитку» (Київ, 8-10 листопада 2001 р.); на Всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Фольклор та професійне мистецтво» (Ніжин, 25-28 листопада 1992 р.), «Професійна мистецька освіта: діалог традицій та інновацій» (Київ, 15-16 грудня 2000 р.); на Міжнародних наукових конференціях: «Українознавство: теоретико-методологічні та організаційні проблеми» (Київ, 12-14 жовтня 1994 р.), «Киево-Могилянська академія в

історії України» (до 385-річчя від дня заснування; Київ, 11-13 жовтня 2000 р.), «Українознавство в системі освіти» (Київ, 24-26 жовтня 2000 р.); «Культурна політика в Україні у контексті світових трансформаційних процесів» (Київ, 12-13 грудня 2000 р.) та «Українознавство – наука самопізнання українського народу» (Київ, 18-20 жовтня 2001 р.).

Структура дисертації обумовлена метою та завданнями дослідження. Робота (обсяг текстової частини становить 190 сторінок) складається зі вступу, трьох розділів, висновків, бібліографічного списку (440 позицій) та шести додатків («Представники гетьмансько-старшинського середовища др. пол. XVII–XVIII ст.», біобібліографічні словники: «Музиканти та діячі української культури др. пол. XVII–XVIII ст.», «Українські співаки та музиканти в Росії» (др. пол. XVII–XVIII ст.) та реєстри до них; «Таблиця набору українських співаків доби Гетьманщини», «Хроніка подій культурно-музичного життя в Україні др. пол. XVII–XVIII ст.») в окремому томі (додатку) загальним обсягом 320 с.

Основний зміст дисертації

У першому розділі «Огляд джерел і літератури за темою. Вибір методів та напрямків досліджень» дисертантка аналізує дослідження з питань культуротворчої діяльності представників гетьмансько-старшинського середовища у вітчизняній історіографії та музикознавстві.

Дослідження діяльності українських гетьманів та козацької старшини названого періоду обмежувалося в історіографії вивченням переважно їх як державотворців та військово-політичних діячів др. пол. XVII–XVIII ст. Водночас практично не досліджувалася роль гетьмансько-старшинської верстви як національної еліти у розвитку національної української культури. Розглядалися лише окремі постаті та питання, пов'язані з культуротворчою діяльністю українських гетьманів та козацтва (заснування монастирів, будівництва церков, меценатська діяльність тощо).

Специфіка теми та складність поставлених завдань вимагала опрацювання широкого кола історико-документальної літератури з метою вивчення та об'єктивного тлумачення тогочасних культурних подій в контексті внутрішнього суспільно-політичного життя в Україні, а також зовнішніх зв'язків та впливів. Виходячи з комплексу проблем, заявлених у дослідженні, дисертантка виділяє та аналізує два основних напрямки їх розв'язання у вітчизняній історіографії та музикознавстві:

1) Історична література про культуротворчу діяльність гетьманів та козацької старшини др. пол. XVII–XVIII ст.

Перші спроби визначити роль гетьманів та козацької старшини належать козацьким літописам, авторами яких були представники гетьмансько-старшинської адміністрації: Самійло Величко, Роман Ракушка-Романовсь-

кий (ймовірно, автор «Літопису Самовидця»), Григорій Граб'янка, Яків Лизогуб («Лизогубівський літопис»). У цих пам'ятках збереглися свідчення про культуротворчу діяльність гетьманів та старшини.

На поч. XVIII ст. була розвинена практика *державних діаріушів*, які велися у Генеральній військовій канцелярії. Відомі три таких діаріуші: М.Ханенка «Подорож гетьмана І.Скоропадського до Москви» (1722 р.), «Діаріуші» П.Борзаківського та П.Ладунського (1722 р.), «Діаріуш» П.Орлика (1720-32 рр.). Традиційною була практика написання *приватних щоденників*, авторами яких були представники гетьмансько-старшинської верстви (Я.Маркович, М.Ханенко, Д.Апостол, Я.Сулима, М.Ломиковський та ін.). Як підкреслював Д.І.Багалій, вже у др. пол. XVIII ст. в Україні існувала «шляхетська школа української історіографії», представниками якої були нащадки українських козацько-старшинських родин.¹

Наукове вивчення історії козацької держави й гетьманів почалося у XIX ст., коли стали публікуватися історичні джерела. Вагомий внесок у вивчення історії Запорізької Січі, козацького ладу і Гетьманщини зробили українські історики: О.Бодяньський, М.Костомаров, В.Антонович, М.Грушевський, Д.Багалій, І.Борщак, М.Петровський, І.Крип'якевич та особливо Д.Яворницький.

Історія українського народу др. пол. XVII–XVIII ст. знайшла своє відображення у спеціальних *працях радянської доби*, для яких характерний однобічний підхід та ідеологічна заангажованість в оцінці ролі гетьманів та козацької старшини в житті держави, суспільства та культури, зокрема музичної.

Місце і роль гетьманів і козацької старшини в розбудові освіти та культури Української держави XVII–XVIII ст. були предметом дослідження також *вчених української діаспори* (О.Оглобіна, Б.Крупницького, І.Власовського, М.Чубатого, Н.Полонської-Василенко, П.Голубенко і Г.Цимбалістого та ін.). Ними були описані й введені у науковий обіг численні нові джерела, знайдені в архівах, висвітлені різнобічні культурні вишиви України на Росію, але практично не знайшло відображення питання щодо ролі гетьмансько-старшинської верстви у поширенні та популяризації української культури поза межами України. Належне місце мали праці українських істориків XX ст. Д.Багалія та Н.Полонської-Василенко, де фрагментарно висвітлено музичний побут козацької верхівки Гетьманщини та подано короткий огляд музичного мистецтва доби Гетьманщини².

¹ Багалій Д.І. Нариси української історіографії доби феодалізму й доби капіталізму. Третій розділ: Поміщицька історіографія кінця XVIII– першої чверті XIX ст. // Архіви України.–1993.–№.1-3, 4-6.

² Багалій Д.І. Український побут козацької старшини XVII–XVIII ст. / У кн.: Багалій Д.І. Історія Слобідської України // Передм., комен. В.В.Кравченка.- Харків, 1993.- С.162-175; Полонська–Василенко Н. Гетьманщина / Історія України: у 2-х томах.-3-тє вид.-К.: Либідь, 1993.-Т.2.-Ч.7.-С.231-232.

У 90-х роках ХХ ст. активізуються дослідження з історії козацько-гетьманської держави. Так, у працях В.Смоля, Д.Наливайка, В.Борисенка, В.Дядиченка, О.Путро, В.Горобця, В.Шевчука та інших висвітлено роль українських гетьманів у державотворчих процесах. Окремі проблеми культурно-просвітницької діяльності гетьманів та козацької верхівки розглядалися у працях О.Апанович та Д.Наливайка, у дослідженнях, присвячених історії Києво-Могилянської академії (Ю.Мицика, З.Хижняк, С.Кагамлик), у популярних розвідках В.Сергійчука.

Необхідно підкреслити доробок сучасних українських дослідників барокознавчих студій – зокрема, праці В.Нічик, І.Іваньо, Л.Ушкалова, О.Марченка, М.Сулими, В.Крекотені, Д.Наливайка, В.Овсійчука, І.Юдкіна-Ріпуна та ін.

2) Музикознавча література щодо української музичної культури доби козацько-гетьманської держави другої половини XVII–XVIII ст.

Історію музичної культури доби Гетьманщини др. пол. XVII–XVIII ст. *українське музикознавство* цілісно не розглядало. У відомих на сьогодні виданнях «Історії української музики» (1922 р.) М.Грінченка, «Історії української музики» (1965), навчальному посібнику О.Шпрер-Ткаченко «Історія української музики», Ч.1 (К., 1980), а також у I томі академічного видання «Історія української музики» (К., 1989) висвітлені лише окремі аспекти музичної культури цієї доби, які представлені у розділах: музична освіта, військові окрестри, музичний побут, музичні цехи, музичний театр. В останньому виданні «Історії української музики», Ч.1, 2 (К., 1996, 1998) Л.Корній вперше розглядається історія української музики в європейському музичному контексті, відповідно за стилевими ознаками (доби Бароко: XVII–першої пол. XVIII ст. та др. пол. XVIII ст.).

Важливими є барокознавчі студії українських музикознавців Н.Герасимової-Персидської, Ю.Ясиновського, О.Палай-Якименко, І.Юдкіна, яким належить розробка окремих питань щодо розвитку національної музичної культури в Україні XVII–XVIII ст., а також ролі національної еліти у тогочасних культурних процесах.

У дослідженнях діяльності освітніх закладів доби Гетьманщини др. пол. XVII–XVIII ст. (праці В.Аскоченського, М.Петрова, С.Голубєва, Ф.Тітова, І.Малишевського, Д.Вишневського, В.Серебреннікова, а також дослідників ХХ ст.: З.Хижняк, Ю.Мицика, С.Кагамлик, Н.Рогожиної, Я.Ісачевич) є численні згадки про культурно-музичне життя Києво-Могилянської академії, зв'язки гетьманів з цим навчальним закладом. У працях П.Козицького, К.Шамаєвої, Т.Некрасової, О.Кравчук предметом дослідження є музична освіта.

Значну увагу вчених XIX–XX ст. привертала музично-педагогічні заклади Лівобережжя. Предметом досліджень П.Єфименка, К.Майбурової, Г.Локощенка, М.Рибакова, О.Кононової, В.Белашова, В.Вечерського, В.Іванова стала *Глухівська музична школа* XVIII ст. та *Січова співацька*

икола (І.Пуха, В.Іванов). Безумовно, увагу дослідників (П.Шемпученко, П.Мусієнко, Х.Остапенко, В.Бучневич, В.Белашов, В.Вечерський) привертала резиденція гетьманів і столиця Лівобережної України – м.Глухів. На жаль, у цих роботах не зазначені джерела та документальні матеріали, якими користувалися автори.

Окремі факти музичного життя в Україні та імена українських виконавців др. пол. XVII–XVIII ст. згадуються у працях дослідників XX ст., де частково висвітлені *українсько-російські мистецькі зв'язки* в галузі духовної культури та церковного співу (І.Огієнка, К.Харламповича, Д.Разумовського, А.Сластіонова, Н.Сумцова, К.Широцького, І.Чудінової, В.Кука), а також у розвідках А.Ейнгорна, О.Ундольського, О.Оглобліна, А.Замисловського, В.Забеліна, А.Пружанського. У працях М.Загайкевич, А.Горягіна, В.Красовської, О.Литвинової, В.Всеволодського-Гернгросса, А.Ольховського, Л.Старикової висвітлено музично-театральне життя Москви і Петербурга XVIII ст., де згадуються й українські виконавці.

Наукову цінність мають праці відомих російських дослідників кінця XIX–XX ст.: Б.Асаф'єва (зб.: «Музыка и музыкальный быт старой России».-Л., 1927; «Композиторы первой половины XIX века».-Изд.труды.-1955.-Т.4), де є відомості про кріпацькі капели в Україні XVIII ст.; Келдиш Ю. та Левашова О. висвітлюють деякі аспекти українсько-російських культурних зв'язків. Важливе наукове значення мають праці російських та українських музикознавців, присвячені видатним діячам української музичної культури XVII–XVIII ст., які заклали основи професійного музичного мистецтва в Росії: Д.Бортнянському, М.Березовському, М.Дилецькому, А.Веделю, І.Хандошкіну, Г.Сковороді, М.Полторацькому, А.Рачинському, С.Давидову та багатьом ін. Для них характерне використання широкої джерельної бази, насамперед, архівних матеріалів з бібліотек Москви та Петербургу.

Слід зазначити, що із ідеї гетьманів козацько-гетьманської держави, висвітлено окремі аспекти культуротворчої діяльності лише: *Івана Мазепи* (рр. правління: 1687–1709) як просвітителя, мецената культури й освіти в Україні та останнього гетьмана *Кирила Розумовського* (рр. правління: 1750–1764). З ім'ям останнього, перш за все, пов'язане дослідження нотної бібліотеки Розумовських, яка й до нині зберігається у Секторі нотних видань НБУВ. Як джерело вивчення історії музичної культури XVIII ст., нотна колекція привертала увагу вітчизняних істориків та музикознавців ще з 20-х років XX ст. (Ф.Ернста, Д.Щербаківського, А.Ольховського, Ф.Стешка, О.Дзбанівського, М.Гейліг, М.Гордійчука, Т.Тихонова, Т.Шеффер, К.Черпухової). Більшість цих праць стосується окремих музичних творів та їх публікацій. Серед останніх досліджень вирізняються ряд статей та дисертація Л.Івченко, де проаналізовано зміст нотної колекції, а також особистий внесок чотирьох представників родини Розумовських (Олексія Григоровича, Кирила Григоровича, Олексія Кириловича та Андрія

Кириловича) в історію музичної культури XVIII – початку XIX ст. На основі залучення історичних та музикознавчих матеріалів, аналізу нотних джерел зібрання Розумовських, Л.Івченко вперше розглядає ймовірний склад їх особистих нотних бібліотек.

Музичний побут аналізованого періоду цікавив багатьох дослідників. Перші згадки про гетьманів та козацьку старшину, які мали співаків та музикантів, з'явилися 1914 р. на сторінках київської газети «Рада» у статті *К.Широцького*³. У наступних публікаціях (ж-р «Музика», 1924 р.) мистецтвознавці *Ф.Ернст* та *Д.Щербаківський* вперше виклали фактичний матеріал щодо діяльності поміщицьких капел, оркестрів, театрів, а також виявили широкий спектр діяльності цих колективів на терені Лівобережжя та Правобережжя України XVII–XVIII ст.⁴ Ці роботи багаті посиланнями на історичні та архівні джерела, що збереглися на початок XX ст. Цінними є праці мистецтвознавців *Ф.Шміта*, *Є.Кузьміна* та *П.Жолтовського*, які торкаються музичного та художнього життя в козацько-гетьманській державі. На жаль, усі вищезазвані автори існування хорових капел, оркестрів та театрів XVII–XVIII ст. пов'язували з кріпацтвом в Україні, тому характеризували їх як *кріпацьку культуру*. В архівах ІР НБУВ виявлено матеріали *П.Козицького* та *О.Дзбанівського*, які продовжили дослідження діяльності поміщицьких капел, також трактуючи це явище як прояв кріпацького устрою в Україні⁵.

Праці *Т.В.Шеффер* «Музика в поміщицькій садибі» та «Музика в побуті» (Історія української музики. - Т.1, 1989) лише частково доповнює відомий фактичний матеріал. У працях *С.Гриці* та *Ю.Вахрайова* висвітлено окремі аспекти музичного побуту козацької верхівки. Отже, в українському музикознавстві не існує цілісного дослідження, присвяченого музичному побуту гетьмансько-старшинської верстви, а також розвитку *військової музики* в умовах функціонування *козацько-гетьманської держави* др. пол. XVII–XVIII ст. У статтях *Т.Шеффер* та *Г.Разумцевої* розглянуто лише окремі сфери діяльності військових музикантів та їх функції. Проте, відсутні прізвища й імена виконавців. Окремі розвідки присвячені культурно-музичному житті в Україні XVII–XVIII ст., зокрема, Чернігівщини (*О.Васюта*) та Києва (*О.Лисюк*).

Одну з провідних позицій у дослідженні української барокової культури XVII–XVIII ст. та джерелознавчої бази українського музикознавства, посідає Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім.М.Т.Рильського

³ Широцький К. Знамениті українські артисти-співці XVII–XVIII віку // Рада (Київ). - 18 червня 1914 р. - № 136. - С.2-3.

⁴ Ернст Ф. Кріпацькі капели на Україні // Музика. -К., 1924. - № 1-3. - С.33-38; № 4-6. - С.48-49; Щербаківський Д. Оркестри, хори і капели на Україні за панщини // Музика. - 1924. - № 7-9. - С.141-155; № 10-12. - С. 205-215.

⁵ Дзбанівський О.Т. Кріпацькі капели та хори на Україні XVII–XVIII ст. (Рукопис, 1927 р.) / ІР НБУВ, ф.67.-од.зб.89. - 11 л.; Козицький П.О. Кріпацькі оркестри. 1775-1825 рр. період найбільшого розвитку їх (Замітки олівцем, 1959 р.) / ІР НБУВ, ф.39. - од.зб. 104. - 1 л.

НАН України. Зокрема, у працях В.Овсійчука, І.Юджіна-Ріпуна українська культура XVII–XVIII ст. розглядається у європейському контексті. Окремі аспекти українського мистецтва доби Гетьманщини висвітлено у працях В.Горленка, Г.Стельмашук, В.Рубан, Г.Скрипник, О.Курочкіна, С.Мишанича, Л.Пархоменко та ін.

Зазначена тема лише дотично знайшла своє відображення в історичній та музикознавчій літературі. Тому пропонується дисертанткою дослідження є спробою узагальнити фактичний матеріал і, при поєднанні його з нововиявленими архівними документами, проаналізувати і представити нові аспекти обраної теми.

Джерельна база дослідження складається зі значного масиву джерел – як опублікованих, так і нововиявлених архівних матеріалів. Основу джерелознавчого дослідження складають **500 рукописних** документів (актів) державно-адміністративних установ Лівобережної України др. пол. XVII–XVIII ст., що виявлені в архівних фондах м.Києва. Першорядну вагу мають документи **40 фондів** Центрального Державного історичного архіву у м.Києві (далі скорочено: ЦДІАК України)⁶ та матеріали **7 фондів**, зосереджені в Інституті рукописів Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського (далі скорочено: ІР НБУВ)⁷, які фрагментарно опрацьовували дослідники окремих профілів, залишивши цілі пласти невивченого матеріалу. Переважна частина використаних у дисертації матеріалів вищезазначених фондів вводиться у науковий обіг вперше.

Крім того, в архівних фондах ІР НБУВ дисертанткою вперше виявлено **18 діаріїв**⁸, ведених протягом XVIII ст. у Генеральній військовій канцелярії, де серед поточних державних, службових та господарчих справ подаються

⁶ ЦДІАК України: Генеральна військова канцелярія–ф.51, Похідна Генеральна військова канцелярія–ф.1501, Канцелярія гетьмана К.Г.Розумовського – ф.269, Перша Малоросійська колегія–ф.53, Друга Малоросійська колегія – ф.54, Канцелярія малоросійського генерал-губернатора О.П.Румянцова-Задунайського – ф.763, Київська Губернська канцелярія – ф.59, Слобідсько-українська губернська канцелярія – ф.1710, полкові канцелярії Лівобережної та Слобідської України, об'єднання фондів «Сотенні канцелярії Лівобережної України»–ф.64, Київська археографічна комісія – ф.220, колекція «Нова серія» – ф.22, Київська духовна консисторія – ф.127, Києво-Печерська лавра – ф.128 друк., Белгородська духовна консисторія – ф.1989, Переяславсько-Бориспільська духовна консисторія – ф.990, Белгородське духовне правління – ф.1981, Чернігівський колегіум – ф.33, Харківський колегіум – ф.1973, Харківське намісницьке правління – ф.1709, Києво-Слупський Пустинно-Миколаївський чоловічий монастир – ф.131 та ін.

⁷ ІР НБУВ: із збірки О.Лазаревського (ф.І), архів (б.н. ф.2), архів О.Т.Дзбанівського (ф.67), архів П.О.Козницького (ф.39), колекція рукописів Київського ун-ту св.Володимира (ф.8), архів Академії наук (ф.10), Колекція документів Київської духовної академії (ф.160).

⁸ ІР НБУВ, ф.І (Лаз.)–од.зб.66720.-арк.1-350; од.зб.66720.-арк.351-446 зв.; од.зб.66720.-арк.447-565; од.зб. 53762. - арк.1-137 зв.; од. зб. 53762 (Лаз.13/1).-арк. 140-339 зв.; од.зб. 53763. - арк.1-221; од.зб.53763. - арк.228-234 зв.; од.зб.53763. - арк.238-318 зв.; од.зб. 53763. - арк.325-421зв.; од.зб. 53763. - арк.434-462 зв.; од.зб.53763. - арк.465-645; од.зб.: 53873; 53910; 53911, 53922, 53764, 53810, 53811.

цінні відомості про військових музикантів полків Лівобережжя України, музичний побут гетьманів та генеральної старшини, факти культурно-музичного життя в Україні цієї доби.

Важливим документальним джерелом стали *приватні архіви*: Сулимівський архів, Мотиженський архів, Любецький архів, а також архіви старовинних українських родоводів – Марковичів, Ханенків, Галаганів та ін.

З наративних джерел у дисертації використані *державні діаріуші*: Миколи Ханенка «Подорож гетьмана І.Скоропадського до Москви» (1722 р.), «Краткий журнал о поезде в(ъ) Москву гетьмана Д.Апостола», а також 18 виценазованих діаріушів. З *приватних* щоденників у дослідженні представлено: «Щоденник» генерального підскарбія Якова Марковича (1717–1767 рр.), «Дневник» генерального хорунжого Миколи Ханенка (1727–1753 рр.), «Дневник» Петра Даниловича Апостола (1725–1727 рр.) та «Щоденник» генерального судді Якіма Сулими (останні два ведені фран. мовою).

До групи наративних джерел також представлені у дисертації: опис подорожі Антіохійського патріарха Макарія III в Росію і Україну (у 1654 та 1656 рр.); «Опис України» (вид.1650 р.) Гійома Левассер де Бошлана, «Історія війни козаків проти Польщі» (1887 р.) Петра Шевальє, записи французького мемуариста Божо Далераа та історика й дипломата Жана-Бенуа Шерера, секретаря австрійського посольства (Йогана) Георга Корда, описи подорожей імператриці Єлизавети Петрівни в Україну (1744 р.) та імператриці Катерини II (1787 р.), а також мемуарні записи кінця XVIII–XIX ст. – Ромма Жільбера, Станіслава Кроля, Оттона Гуна, П.І.Шалікова, кн. І.М.Долгорукого, поета О.К.Толстого, письменника О.О.Перовського (Антоня Погорельського) та ін.

У *другому параграфі першого розділу* викладено методологічні підходи, основні методи і напрямки досліджень. Основними напрямками дослідження визначені: системний аналіз та визначення ролі представників гетьмансько-старшинського середовища як культурно-громадських діячів та їх впливу на культурно-освітні процеси в Україні; висвітлення впливу гетьмансько-старшинської верстви на розвиток *культурно-музичного життя* в Україні як *складової національної музичної культури* др.пол. XVII–XVIII ст.; дослідження та реконструкція: форм діяльності військових музикантів (Генеральної та полкової військової музики, гетьманських музикантів) як сфери культурно-музичного життя Лівобережної України доби Гетьманщини, а також особливостей музичного побуту гетьмансько-старшинського середовища; виявлення та аналіз культурно-мистецьких зв'язків діячів гетьмансько-старшинського середовища в Україні та поза її межами протягом др. пол. XVII–XVIII ст.; показ впливу культурно-музичної спадщини доби Гетьманщини на подальший розвиток української і російської музичної культури XIX–XX ст.

В кінці розділу зроблено загальний висновок про те, що вивчення та узагальнення виявлених дисертанткою архівних документів, аналіз історико-документальної літератури в їх органічному поєднанні з вищевикладеними методологічними підходами та методами дозволяє досягнути поставленої мети і дослідницьких завдань дисертаційного дослідження.

У другому розділі «Роль гетьмансько-старшинського середовища у формуванні культурно-музичного життя в Україні другої половини XVII–XVIII ст.» розглянуто комплекс питань, пов'язаних з основними напрямками культурно-музичної діяльності представників гетьмансько-старшинського середовища.

У першому параграфі звернено увагу на практично недосліджене питання щодо презентації гетьманів та козацької старшини як культурно-освітніх діячів в Україні. Вони сприяли поширенню в Україні ідей Реформації та Просвітництва, що стимулювало розвиток української освіти, культури і науки на ґрунті ренесансно-гуманістичного світогляду. Під патронатом та за активної участі козацько-гетьманського уряду ширився братський рух в Україні, наслідком якого було створення відомих гуманістичних центрів Острого-Львів-Київ.

З утворенням української держави та інституту гетьманства освітня справа набула статусу державної політики. Питання освіти та культури порушувалися протягом XVII–XVIII ст. і були закріплені у державних актах-статтях стосовно заснування університетів в Україні (у Батурині, Гадячі, Глухові, Чернігові, Переяславі та Києві).

Підкреслена роль деяких гетьманів як фундаторів музично-освітньої справи в Україні др. пол. XVII–XVIII ст. Значну підтримку вони надавали Києво-Могилянській академії та колегіумам (Чернігівському, Переяславському, Харківському), де поважне місце займало музичне виховання. Яскравим бароковим явищем був шкільний театр як складова шкільної освіти. Традиційно, на прем'єри вистав запрошувалися гетьмани, генеральна та полкова старшина. Шкільні драми часто присвячувалися гетьманам (драма «Владимир» Ф.Прокоповича, 1705 р.; «Милість Божа» І.Неруновича, 1728 р. та ін.).

На початку XVIII ст. було зніційовано створення спеціального навчального закладу в Глухові – канцелярського курія, який готував працівників державного апарату. Серед навчальних предметів цього закладу було музичне виховання та хоровий спів. Центрами української писемності, освіти й культури були канцелярії Лівобережної України (генеральна, скарбова, похідна, канцелярія гетьмана К.Розумовського, полкові, сотенні, ратушні та інші). Серед працівників канцелярій були люди музично освічені, багато з яких перебували на службі у Придворній співацькій капелі в Петербурзі та закладах Москви. Вперше в архівних документах виявлено прізвища працівників Генеральної військової та полкових канцелярій, які були музич-

но освічені (Павло Думитрашко, Іван Конеський, Денис Стародубський, Стефан Мокрісевич, Олексій Войцехович, Григорій Свиток та ін.).⁹

За участю українських гетьманів поширювалася мережа музичних цехових об'єднань на кону Лівобережжя України та Запорізької Січі, які надавали їм установчі та охоронні документи. Серед таких актів: «Універсал музикам на Задніпров'ї» (1652 р.), виданий Б.Хмельницьким; виявлено три універсали І.Мазепи, видані: київському (1704 р.), стародубському (1705 р.) та переяславському «музицким цехам»; універсали гетьманів І.Скоропадського, Д.Апостола, К.Розумовського, а також прилуцьких полковників Л.Горленка (1686 р.), І.Стороженка (1687 р.), Д.Горленка (1692 р.), І.Носа (1709 р.); ніжинського полковника І.Хруцова (1729 р.) та київського сотника П.Гудими (1751 р.).

Прерогативою гетьмансько-старшинської верстви було створення *мережі полкових шкіл*, які виконували загальновиховну функцію (де вивчали й музичну грамоту, спів), а також готували професійні кадри – військових музикантів, диригентів. Діяльність цих навчальних закладів відбувалася під контролем гетьмана, Генеральної військової канцелярії та інших державно-адміністративних органів Гетьманщини.

В козацько-гетьманській державі, за підтримки уряду склалися сприятливі умови для розвитку вокальної культури і підготовки фахівців у галузі музичного мистецтва. Таку підтримку гетьмани надавали професійним навчальним закладам: *Січовій співацькій школі* на Запоріжжі (отаман І.Сірко, гетьман Д.Многogrішний) та *Глухівській музичній школі* (гетьмани І.Скоропадський, П.Полуботок, Д.Апостол та ін.), розташованій в резиденції гетьманського уряду. Завдовго до її офіційного відкриття у 10-30-х роках XVIII ст. в Глухові існувала практика набору та навчання співаків, які здійснювалися під контролем гетьмана та генеральної старшини. Тому, указ від 24 серпня 1730 р. Колегії іноземних справ легалізував і закріпив вже діючу систему. Діяльність Глухівської школи відбувалася під опікою гетьманського уряду, а серед її викладачів були працівники гетьманської адміністрації (сотник О.Поносницько-Брежинський, бурмістр Н.Шолупіні та ін.).

З 60-х років XVIII ст. провідними *музично-педагогічними центрами* в Україні стають Чернігівський, Переяславський, Харківський колегіуми та Київська академія, де діють музично-теоретичні і вокальні класи. З цими навчальними закладами співпрацювали гетьмани та козацька старшина.

Отже за підтримки та активної участі гетьманату в середині XVIII ст. створилися належні умови для розвитку *національної культури і закладено фундамент вищої музичної освіти та професійного виконавства в Україні*.

У *другому параграфі* розділу схарактеризовано Генеральну та полкову військову музику, які належали до структурних підрозділів державно-

⁹ ЦДІАК України, ф.269.-оп.І.-спр.3289.-арк.9, 12-13 зв., 17, 19-26 зв., 49-49 зв.

адміністративної системи. Виявлено відомості про кількісний та інструментальний склад військових музикантів усіх 10 лівобережних полків протягом др. пол. XVII–XVIII ст., а також специфіку комплектування виконавців та музичних інструментів. До складу полкової музики належав також особливий тип виконавців (сліпих кобзарів, бандуристів, трубочів) та співаків («басести» Семен Прадченко, Федір Кветневич).

Полкова старшина надавала охоронні документи військовим музикантам (указ полтавського полковника І.Черняка, 1711 р.) та за дорученням гетьмана комплектувала їх штат. Діяльність військових музикантів належала до важливих форми репрезентації суспільно-політичного та культурно-музичного життя Лівобережної України др. пол. XVII–XVIII ст. Військові музиканти та оркестри супроводжували гетьманський уряд під час службових подорожей в Петербург та Москву: гетьмана І.Мазепу (1689 та 1705 рр.), І.Скоропадського (1718 та 1722 рр.), К.Розумовського (1756-57 та 1762-63 рр.). Утримання Генеральної та полкової музики вимагало значних фінансових витрат і відбувалося за підтримки гетьманів та старшини. Висвітлено окремі джерела їх фінансування. Враховано, що протягом XVIII ст. Генеральна та полкова музика зазнавала змін та реорганізації.

Упродовж др. пол. XVII–XVIII ст. на території Лівобережжя існувала практика навчання полкових військових музикантів (у полкових школах), а з 50-х років XVIII ст. на базі Глухівської інструментальної капели гетьман К.Розумовський планував готувати військових музикантів для усіх полків Лівобережної та Слобідської України.

У дисертації висвітлено діяльність гетьманських військових музикантів, виявлено контракти з іноземними виконавцями (серед них: Й.Ганнаур, С.Гейн, А.Тіц, В.Лоренц та капельмейстер Вольф), які у 1752-1755 рр. перебували на службі у гетьмана К.Розумовського.¹⁰ Серед військових музикантів були й такі, що отримували військові нагороди та старшинські посади.

В залежності від завдань і застосування визначилися основні різновиди військової музики XVII–XVIII ст. в Україні: офіційно-церемоніальна, службово-стройова, сигнальна (фанфарна), побутово-розважальна та концертна військова музика. Ознаки бакорової епохи також відбилися у діяльності військових музикантів.

Дисертанткою відтворено біографічні відомості близько 100 військових музикантів доби Гетьманщини, військових капеланів (М.Бугаєвського, К.Юзефовича) та ін. Також висвітлено походження прізвищ виконавців, що свідчить про їх професійну діяльність (Довбуш, Бандура, Музика, Тренбач, Пицалка, Сурдина).

Підкреслено, що гетьмансько-старшинська верства сприяла професійно-

¹⁰ ЦДІАК України, ф.269.-оп.1.-спр.1547.-арк.1-2 зв., 4-13 зв., 16-16 зв., 18-23 зв.; спр.1693.-арк.2-3, 5-7.

му розвитку військової музичної культури в Україні, яка у 60-х роках XVIII ст. набула національних ознак. Після офіційного скасування української державності (1764 р.) традиції та форми діяльності військових музичних осередків збереглися як галузь культурно-музичного життя і діяли ще упродовж кінця XVIII – початку XIX ст.

В *третьому параграфі* розділу схарактеризовано особливості *музичного побуту* гетьмансько-старшинського середовища як складової частини культурно-музичного життя в Україні др. пол. XVII–XVIII ст., показано місце та роль музичного побуту гетьманів та козацької старшини у розвитку української музичної культури доби Гетьманщини. Мастки гетьмансько-старшинської еліти були центрами національної музичної культури, де культивувалися різні форми музикування, працювали музичні колективи та зростали музичні кадри, створювалися музичні композиції. Це відображалося у різних формах музичного побуту (міського, салонного та концертного). У мастках гетьманів та старшини звучали вокальні та інструментальні твори (канти, псалми, партесні концерти та ін.). Характерним також було виконання духовної та світської музики, співзвучної з естетикою Бароко. Гетьмани та старшина впроваджували у побут музичні інструменти європейського походження (клавикорд, клавцимбал тощо) та відповідний музичний репертуар! Загалом, у музичному побуті гетьмансько-старшинського середовища збереглися та розвивалися *національні традиції українського музичного мистецтва*, водночас впроваджувалися нові форми європейського музикування, а у др. пол. XVIII ст. запозичувалися форми, характерні для російського дворянсько-поміщицького побуту.

У висновках до розділу підкреслюється, що гетьмансько-старшинська верства виступила найбільш активною, здебільшого національно-свідомою державотворчою та культуротворчою силою. Перш за все, гетьманський уряд, підтримуючи культурно-освітні заклади, забезпечили широкую грамотність населення та сприяли ренесансно-демократичному просвітництву в Україні. Наслідком цього стала розгалужена система освітніх закладів, яка сформувалася у др. пол. XVIII ст. і мала яскраві національні ознаки. За підтримки та активної участі гетьмансько-старшинської верстви відбувалося поширення та утвердження рис *козацького бароко* у пам'ятках архітектури, живопису, літератури, поетичного, музичного та інших видів мистецтв в Україні.

Саме в умовах козацько-гетьманської держави склалися порівняно сприятливі умови для розвитку *культурно-музичного життя* як складової національної музичної культури др. пол. XVII–XVIII ст. Гетьмансько-старшинське середовище стимулювало розвиток форм культурно-музичного життя в Україні, сприяло формуванню мистецьких смаків й утриманню національних традицій, створило умови для професійного розвитку музичної культури в Україні. Після скасування козацько-гетьманської держави

(1764 р.) традиції та форми культурно-музичного життя в Україні ще діяли протягом кінця XVIII–середини XIX ст.

Третій розділ – «Культурно-музичні зв'язки гетьмансько-старшинського середо-вища в Україні та поза її межами протягом другої половини XVII–XVIII ст.» У *першому параграфі* розділу виявлені різнобічні культурно-мистецькі зв'язки гетьмансько-старшинської верстви з суспільним оточенням. Вона підтримувала тісні мистецькі зв'язки з українськими магнатами, поміщиками, а також діячами російської культури в Україні. Вихідці з України брали участь у культурній розбудові Московської держави. Вони свідомо чи несвідомо впроваджували традиції української освіти, науки і музичного мистецтва в життя Російської держави. Культурно-музичні зв'язки здійснювалися шляхом обміну артистами, музичними колективами; значна кількість українських виконавців були у складі придворних колективів Російської держави (імператорів, дворян, сановників).

В *другому параграфі* розділу означено вплив музичної культури доби Гетьманщини на подальший розвиток української і російської музичної культури. З падінням інституту гетьманату та скасуванням української держави (1764 р.), носіями культурно-освітнього руху в Україні стають представники товариств та мистецьких осередків кінця XVIII–XIX ст., членами яких були нащадки гетьмансько-старшинських родин (Новгород-Сіверський гурток, «Попівська академія» та ін.). *Національні культурно-музичні традиції*, що були закладені в умовах козацько-гетьманської держави, з втратою української державності не принесли свого існування. Нащадки гетьмансько-старшинських родин та українських магнатів продовжили створювати в Україні навчальні заклади (Галаганівський колегіум, Сварківська школа), музичні колективи та утримували виконавців (музикантів, співаків, танцюристів, акторів). Серед нащадків давніх козацьких родин – відомі оперні співаки, композитори, диригенти XIX–XX ст., які працювали в концертних організаціях України, Росії та за кордоном. Здобутки національної музичної культури доби Гетьманщини стали важливим чинником ствердження національної самосвідомості українського народу.

Головним завданням дисертаційного дослідження було виявлення місця та ролі гетьмансько-старшинської верстви у формуванні та розвитку культурно-музичного життя Лівобережної України другої половини XVII–XVIII ст.

В результаті дослідження теми дисертантка дійшла до ряду висновків, основні з яких *виносяться на захист*:

1. Гетьмансько-старшинська верства значною мірою визначила характер козацько-гетьманської держави (1648–1764) та назву цілої доби в історії українського народу – доби Гетьманщини др. пол. XVII–XVIII ст. Ця верства була вагомою частиною інституту влади і утворювала верхівку державно-адміністративного апарату. Ця суспільна верства протягом тривалого істо-

ричного періоду стимулювала розвиток духовного потенціалу українського народу, виконуючи *функцію охоронця його національних культурних традицій*.

2. На початку XVII ст. українське гетьманство сприяло поширенню в Україні ідей Реформації та Просвітництва. Це означає, що суспільно-політичні процеси в Україні відбувалися у якісно новий період розвитку української освіти, культури, науки, мистецтва, які формувалися на ґрунті ренесансно-гуманістичного світогляду. Вже у першій пол. XVII ст. українська культура, і насамперед музична, сягає європейського рівня. Тому, національне відродження в Україні викликало появу значних здобутків матеріальної та духовної культури, які мали яскраво визначену стильову завершеність. Протягом XVII–XVIII ст. український народ створив *ренесансно-бароковий (козацький) тип української культури*, властивий багатьом сферам культурно-мистецького життя тогочасного суспільства, насамперед, гетьмансько-старшинської верстви. Особливо яскраво бароко виявлено у 90-ті роки XVII – перше десятиліття XVIII ст. (т.зв. мазепинське бароко). За підтримки та активної участі гетьмансько-старшинської верстви відбувалося поширення та утвердження рис *козацького бароко* у пам'ятках архітектури, живопису, літератури, поетичного, музичного та інших видів мистецтв в Україні.

3. Під патронатом та за участю гетьмансько-старшинського уряду ширився *братський рух*, впроваджувалося *Магдебурзьке право* на території Наддніпрянської України, поширювалися *музичні цехові об'єднання*. Це складало відповідну базу для професійного розвитку в галузі освіти, науки, мистецтва, а також розмаїття культурно-музичного життя в Україні. Так гетьмани та козацька старшина заклали фундамент багатьох ланок культурно-громадського життя в Україні.

4. Суспільно-політична та культурно-просвітницька діяльність гетьманів сприяла створенню та утвердженню міст в Україні як значних центрів освіти, науки та культурно-музичного життя. З початку XVII ст., завдяки вступу гетьмана П.Сагайдачного з козацьким військом до Київсько-Боголюбського братства, Київ стає духовним центром української та слов'янської культури, хоча резиденціями гетьманів були Чигирин (за часів Б.Хмельницького і П.Дорошенка), Батурин (за І.Мазепи), Глухів (за І.Скоропадського, П.Полуботка, Д.Апостола, К.Розумовського). Особливого значення як культурно-музичного центру XVIII ст. набуває Глухів. Тут діяли Глухівська музична школа, канцелярський курінь, приходські монастирські школи; Глухівська капела гетьманів Д.Апостола та К.Розумовського, приватні навчальні заклади (Г.Леянс та ін.), Придворний театр К.Розумовського, ярмарки тощо.

5. Виступаючи фундаторами навчальних закладів в Україні, гетьмансько-старшинська верства консолідувала усі верстви населення навколо освітньої справи, яка набула статусу державної політики. Серед діячів культурно-освітнього

груху були українські жінки гетьмансько-старшинського оточення (дружини Б.Хмельницького, І.Виговського, І.Скоропадського, П.Полуботка, Д.Апостола, мати І.Мазепи, донька К.Розумовського – Наталія Загряжська та багато ін.).

За підтримки гетьманського уряду в Україні поширювалася гуманітарна освіта, де поважне місце відводилося музичним мистецтвам (у навчальний процес впроваджено сім вільних мистецтв, серед них: музика та поезика). Саме завдяки гетьманству Києво-Могилянська академія стала найвпливовішим закладом східнослов'янського православного світу. Значну допомогу надавали гетьмани та старшина Січовій співацькій школі. Становлення та діяльність Глухівської музичної школи відбувалося під опікою гетьманського уряду й органів державно-адміністративного управління.

6. Важлива роль гетьмансько-старшинської верстви полягала у розвитку національної музичної культури, насамперед, *професійного музичного мистецтва* др. пол. XVII–XVIII ст. в Україні. Музики-виконавці складали основний контингент полкових військових оркестрів; домашніх капел (хорових та інструментальних), театральних колективів, які утримували гетьмани та козацька старшина. Очолювали ці колективи переважно фахівці вітчизняного, так й іноземного походження. Гетьмани та старшина піклувалися про виховання нових кадрів, направляли здібну молодь на навчання; створювали навчальні заклади, де було музичне виховання. До України запрошувалися відомі іноземні композитори, які очолювали музичні колективи, створювали відповідний репертуар (опери, кантати, камерно-інструментальні твори), виховували національні кадри. Це сприяло формуванню *національної композиторської та виконавської школи* в Україні.

7. Гетьмансько-старшинське середовище відіграло важливу роль у становленні та розвитку різних форм культурно-музичного життя в Україні як *складової національної музичної культури* др. пол. XVII–XVIII ст.

8. Важливою сферою культурно-музичного життя Лівобережної України др. пол. XVII–XVIII ст. була діяльність *військових музикантів* (Генеральної та полкової військової музики, гетьманських військових музикантів). Ці військово-музичні інституції були створені українськими гетьманами та полковою старшиною для обслуговування державних регламентів, представництва та побуту в умовах тогочасного українського суспільства. Військова музика функціювала в усіх десяти полках Лівобережної України, а також була у складі найманих (охочекомонних, компанійських) військ. Військова музика мала визначений кількісний та інструментальний склад, специфіку комплектування виконавцями, форми навчання та відповідний музичний репертуар.

Підкреслено, що в умовах козацько-гетьманської держави створилися належні умови для *професійного розвитку військової музики*. Скасування полкового устрою Гетьманщини істотно порушило мережу військових музикантів Лівобережжя, але не ліквідувало її. Незважаючи на заходи з боку

російської влади, військові оркестри в Україні набули поширення та нового статусу в кінці XVIII–початку XIX ст.

9. Протягом др. пол. XVII–XVIII ст. мастки представників гетьмансько-старшинського середовища стали найважливішими **осередками національної культури**. Тут зберігалися унікальні бібліотеки, картинні галереї та колекції, утримувалися капелі та оркестри, діяли домашні театри. Важливою складовою частиною культурно-музичного життя в Україні др. пол. XVII–XVIII ст. був **музичний побут** гетьмансько-старшинського середовища. Тут культивувалися різні форми народного та світського музичного мистецтва, зростали професійні кадри (композитори, виконавці), засвоювалися досягнення західноєвропейської світської музики (оперних, балетних, театральних, інструментальних жанрів).

10. У др. пол. XVII ст., внаслідок приєднання значної частини українських земель до Російської держави, посилюються **українсько-російські зв'язки**. Їхня особливість протягом др. пол. XVII ст. полягала у тому, що на даному етапі російська культура (зокрема, музична) засвоювала досягнення української музичної культури, яка впливала на процеси формування російської культури нового типу, наближаючи її до здобутків барокової європейської культури. Вихідці з України брали участь у культурній розбудові Московської держави. У XVIII ст. зміна форм суспільно-політичних стосунків, посилення імперського тиску з боку російського царату призводять до нівелювання українських питомих особливостей, навіть до їх заборони. У другій половині XVIII ст. у зв'язках гетьмансько-старшинських кіл виникають різні форми підпорядкованості, наслідування пишнотам російського дворянського етикету тощо.

Гетьмансько-старшинська верства підтримувала різнобічні **культурно-музичні зв'язки** в Україні. Щільні зв'язки склалися з українськими магнатами, поміщиками, а також діячами російської культури в Україні. Культурно-музичні зв'язки гетьмансько-старшинського середовища здійснювалися шляхом обміну виконавцями, музичними колективами; значна кількість українських виконавців працювала у складі придворних колективів Російської держави, імператорів, дворян, сановників (Придворна співацька капела, Придворний театр О.Розумовського та ін.).

11. З падінням гетьманату носіями національної політичної думки й культурно-освітнього руху в Україні часто стають нащадки гетьмансько-старшинських родин.

Список опублікованих наукових праць за темою дисертації:

Статті:

1. Культурна політика козацько-гетьманської держави другої половини XVII–XVIII ст. (в галузі освіти та культури) // Науковий вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтва. – К., 2001. – Вип. 2. – С. 5-10;
2. Гетьмани та козацька старшина як культурно-освітні діячі другої половини XVII–XVIII ст. в Україні // Народна творчість та етнографія. – К.: Наук. думка, 2000. – № 2-3 (266-267). – С. 16-24;
3. Полкові військові музиканти Лівобережної України першої половини XVIII ст. //Збірник наук. праць. – Вип. 2 (15). – К.: КВГІ НАОУ, 2000. – С. 16-23 ;
4. Військова музика Лівобережної України другої половини XVII–XVIII ст. в особах та постатях //Збірник наук. праць: Духовність і художньо-естетична культура. – К.: НДІ «Проблеми людини», 2000. – Т. 17. – С. 502-508;
5. Музичний побут Гетьманщини // Музика. – К., 2000. – № 4-5 (липень - серпень). – С. 29-30;
6. Музичний побут гетьмансько-старшинського середовища другої половини XVII–XVIII ст. в Україні // Науковий вісник Національної музичної академії України ім. П.І. Чайковського «Музичне виконавство». – К., 2000. – Вип. 14. – Кн. 6. – С. 67-76;
7. Щоденники Я.Марковича та М.Ханенка як джерело вивчення музичного побуту гетьмансько-старшинського середовища першої половини XVIII ст. на Україні // Рукописна та книжкова спадщина України. – Вип. 3. – К.: НАН України, 1996. – С. 58-67;
8. Зі щоденника Якова Марковича // Український світ. – К., 1996. – № 4-6, липень - грудень. – С. 61, (укр., англ., нім., франц. мовами);
9. Нові відомості про родину Бортнянських // Пам'ять століть. – К., липень - серпень, № 4 (25) 2000 року. – С. 14-18.

Матеріали наукових конференцій:

1. Камерно-інструментальна творчість І.С.Хандошкіна (до питання про вплив фольклору на композиторську та виконавську діяльність в період становлення вітчизняного інструментального професіоналізму //Фольклор та професійне мистецтво. – Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (відп. ред.: Володченко Ж.М., Дубравін В.В.). – Ніжин, 1992. – С. 36-40;
2. Музично-просвітницька діяльність вихованця Києво-Могилянської академії Г.Сковороди в контексті розвитку української музичної культури XVIII ст. // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2000. – Т. 18 (Ювілейний випуск: до 385-річчя Києво-Могилянської академії). – С. 115-118;

3. Культурна політика козацько-гетьманської держави другої половини XVII–XVIII ст. // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Культурна політика в Україні у контексті світових трансформаційних процесів (12-13 грудня 2000 р.). – К., 2001. – С. 63-65.

Анотації

Баранієвська Л.І. Гетьмансько-старшинське середовище і культурно-музичне життя в Україні другої половини XVII–XVIII ст. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 17.00.03 – музичне мистецтво. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім.М.Т.Рильського НАН України. – Київ, 2001.

У дисертації досліджується роль гетьмансько-старшинської верстви у формуванні та розвитку культурно-музичного життя в Україні др. пол. XVII–XVIII ст. Розглянуто діяльність представників цієї верстви у галузі музичної освіти та культури в Україні, особливості її музичного побуту та культурно-мистецьких зв'язків в Україні та за її межами. Підкреслено роль верстви у розповсюдженні та утвердженні рис козацького бароко у пам'ятках української культури цієї доби. Дисертантка дійшла до висновку, що за підтримки та участі гетьманського уряду в середині XVIII ст. створилися належні умови для розвитку національної культури і закладення фундаменту вищої музичної освіти та виконавства в Україні. Маєтки представників гетьмансько-старшинської верстви стали осередками національної культури, де культувалися різні форми музичного мистецтва та виховувалися професійні кадри. До репрезентативної сфери суспільно-політичного та культурно-музичного життя козацько-гетьманської держави належала діяльність військових музикантів. Гетьмани та старшина виступили охоронцями національної музичної культури, здійснили визначний вплив на подальший розвиток української і російської культури.

Ключові слова: гетьмансько-старшинське середовище, культурно-музичне життя, осередки національної культури, музичний побут, військові музиканти, культурно-музичні зв'язки, козацька барокова музична культура.

Барановская Л.И. Гетьманско-старшинская среда и культурно-музыкальная жизнь в Украине второй половины XVII–XVIII вв. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата искусствоведения по специальности 17.00.03 – музыкальное искусство. Институт искусствоведения, фольклористики и этнологии им.М.Т.Рильского НАН Украины. – Киев, 2001.

В диссертации предпринята попытка исследовать роль гетьманско-старшинской среды в формировании и развитии культурно-музыкальной жизни в Украине второй половины XVII–XVIII вв.

Важным разделом диссертации является обзор литературы по теме, а также анализ методов и направлений исследования. Анализ охватил широкий спектр исторической литературы о культуротворческой деятельности гетьманов и козацкой старшины второй половины XVII–XVIII ст. и музыкально-ведческой об украинской музыкальной культуре периода козацко-гетьманского государства.

Диссертанткой обоснована необходимость применения *основных методов исследования*. Ими определены: социологический, культурологический, метод реконструкции, метод анализа и синтеза, методы исследования архивных источников и документально-исторической литературы.

В разделе, посвящённом выяснению роли гетьманско-старшинской среды в формировании культурно-музыкальной жизни на Украине второй половины XVII–XVIII вв., диссертанткой рассмотрен комплекс вопросов, отражающих основные направления их культурно-музыкальной деятельности. Особое внимание было уделено практически неисследованной теме – роли гетьманско-старшинской элиты в формировании и развитии культурно-музыкальной жизни в Украине периода Гетьманщины. Установлено, что козацкая элита содействовала распространению в Украине идей Реформации и Просветительства. Она создала необходимые условия для развития национальной культуры и заложила фундамент высшего музыкального образования и исполнительства в Украине. Подчёркнута их роль в утверждении черт козацкого барокко в украинской национальной культуре периода Гетьманщины.

В работе рассмотрена историческая эволюция развития военной музыкальной культуры в Украине, выявлены военно-музыкальные центры во всех десяти левобережных полках, а также реконструированы формы деятельности военных музыкантов как репрезентативной сферы общественно-политической и культурно-музыкальной жизни в Украине второй половины XVII–XVIII вв.

Диссертантка исследовала особенности музыкального быта гетьманско-старшинской элиты как составляющей культурно-музыкальной жизни в Украине этого периода. Установлено, что гетьманско-старшинские усадьбы стали центрами национальной культуры, где культивировались разные формы музицирования, действовали музыкальные коллективы, воспитывались артистические кадры, создавались произведения. Это находило отражение в формах музыкального быта (городского, салонного и концертного). Также, гетьманы и старшина внедряли в музыкальный быт инструменты европейского происхождения (клавикорд, клавицимбал и др.) и соответствующий репертуар.

В итоге диссертантка подчёркивает, что в условиях козацко-гетьманского государства сложились благоприятные условия для развития культурно-музыкальной жизни в Украине как составляющей национальной музыкальной культуры второй половины XVII–XVIII вв. Гетьманы и старшина стимулировали развитие различных форм культурно-музыкальной жизни, формировали эстетические вкусы и национальные традиции, создавали условия и обеспечивали профессиональное развитие музыкальной культуры в Украине, которая приобретала национальные формы. После ликвидации козацко-гетьманского государства (1764 г.) традиции и формы различных сфер культурно-музыкальной жизни в Украине ещё сохранялись на протяжении конца XVIII – середины XIX ст.

В третьем разделе диссертации исследуются культурно-музыкальные связи представителей гетьманско-старшинской среды и её влияние на дальнейшее развитие музыкальной культуры в Украине и за её пределами. Выходцы с Украины принимали активное участие в культурном строительстве Московского государства. Культурно-музыкальные связи гетьманско-старшинской среды происходили путём обмена артистами, музыкальными коллективами; большое количество украинских исполнителей было в составе придворных коллективов Москвы и Петербурга. Диссертантка подчёркивает, что благодаря этим связям украинская музыкальная культура распространялась среди широких слоёв населения в Украине, а также за её пределами.

Отдельно рассмотрен практически неисследованный вопрос о влиянии музыкальной культуры периода Гетьманщины на дальнейшее развитие украинской и русской музыкальной культуры. Диссертантка доказывает, что национальные культурно-музыкальные традиции, которые были заложены в условиях козацко-гетьманского государства, с ликвидацией украинской государственности не были утрачены. Их носителями стали потомки из семей гетьманско-старшинской среды. Анализируя результаты их деятельности, диссертантка пришла к выводу, что достижения украинской национальной музыкальной культуры периода Гетьманщины стали важным фактором утверждения национального самосознания украинского народа.

Ключевые слова: *гетьманско-старшинская среда, культурно-музыкальная жизнь, музыкальный быт, военная музыка, культурно-музыкальные связи, козацкая барочная музыкальная культура.*

Annotation

Baraniv'ska L.I. The Hetman's Entourage and Music Cultural Life in Ukraine in the second half of the XVII–XVIII-th century. – Manuscript.

Thesis on competition for academic degree of Candidate of the Art Music on speciality 17.00.03 – the Musical of Culture. M.Ryl'skyi Institute of Art studies, Folklore and Ethnology of the NAS of Ukraine. – Kyiv, 2001.

In the thesis the author researches the role of Hetman's stratum in the creation and development of the music-cultural life in Ukraine in the second half of the XVII-XVIII-th century. The autor examines the Hetman's stratum representatives activity in the sphere of music education and culture in Ukraine, the particularities of their musical mode and music-cultural relations inside and outside Ukraine. The autor comes to a conclusion, that suitable conditions for the development of national culture, the formation of high music education and art playing in Ukraine were made under the support of Hetman's government in the middle of the XVIII-th century.

The estates of the representatives of Hetman's stratum became the national culture centers, where diferent forms of secular music art were being created and professional music specialists being educated. The military musician activity belonged to the representative shpere of social, political and music-cultural life of the Hetman-Cossacks' state. Hetmen and high ranks of Cossack forces became the defenders of national culture, made a great influence on its future development.

Key words: *hetman's entourage, music-cultural life, national culture centers, musical mode, military musicians, music-cultural relations, cosak's barroco cultural life.*

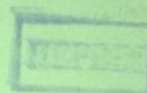
Підписано до друку 15.11.2001 р. Зам. № 09/11-2001.
Обсяг 1,0 друк. арк. Формат 60 × 90/16. Тир. — 100.

Видавничий центр Інституту держави і права
ім. В.М. Корещького НАН України: Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

452098

АВ 50.178

Мист